

ТЕМА 7. ПРАВА СВОБОДИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства.

2. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини.

3. Права та відповідальність людини і громадянина. Відповідальність держави перед людиною. Дотримання прав і відповідальність.

1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства

Вперше поняття «права людини» зустрічається у французькій Декларації прав людини і громадянина, прийнятої в 1789 р., хоча до цього ідея природжених прав пройшла довгий шлях розвитку, важливими віхами на її шляху були англійська Велика хартія вольностей (1215), англійський Білль про права (1689) і американський Білль про права (1791).

У 1922 році за ініціативою німецької та французької ліг за права людини, два десятки організацій в різних країнах створюють Міжнародну федерацію за права людини (FIDH), першу в світі міжнародну організацію з захисту прав людини.

10 грудня 1948 резолюцією 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята і проголошена «Загальна декларація прав людини»: як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Починаючи з 1950, щорічно 10-го грудня відзначається як міжнародний День прав людини.

Також в 1950 році в Європі була підписана Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Головна відмінність цієї Конвенції від інших міжнародних договорів у галузі прав людини: створення реально діючого механізму захисту декларованих прав – Європейського суду з прав людини.

Концепція прав людини включає у себе дві групи прав. Перша полягає у тому, що невід'ємні і невідчужувані права належать людині тому, що вона людина. Це моральні, або природні права, які впливають з самої людської природи кожного індивіда, і призначення їхнє у

тому, щоб підтримувати в людині почуття власної гідності. До другого поняття належать юридичні права, які встановлюються відповідно до нормотворчих процесів, які відбуваються як на національному, так і на міжнародному рівні. Основою подібних прав є згода тих, на кого вони розповсюджуються, тобто згода суб'єктів права, у той час, як основу першої групи прав складає природний порядок.

Права людини – це невідчужувані свободи і права особи, які індивід отримує в силу свого народження, основне поняття природного і, взагалі, будь-якого права в цілому.

Права людини принципово відрізняються від інших прав за двома аспектами.

По-перше, вони характеризуються тим, що: належать кожній людині тільки через її людську природу (немає необхідності їх купувати чи отримувати від когось); у визначених законом межах вони є невід'ємними; всі можуть їх застосовувати і користуватися ними рівною мірою.

По-друге, основні обов'язки, що впливають з прав людини, покладені на держави та їхні уряди, а не на інших людей.

2. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини

Поняття «права людини» складне й багатогранне, це – категорія не лише юридична, а й філософська, політична, моральна. Для кращого розуміння сутності цього поняття слід звернути увагу на такі його аспекти:

1) права з'являються у людини від моменту народження як невід'ємні умови фізичного і соціального існування та розвитку і, водночас, як засіб і мета життя, незалежно від того, усвідомлюються вони людиною чи ні;

2) за змістом права людини – це такі її соціальні можливості, які пов'язані з конкретно-історичними умовами; об'єктивно обумовлені досягнутим економічним і культурним рівнем життя суспільства, вони виявляють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства. Тому законодавець не може штучно змінювати обсягу прав і свобод: непомірне розширення меж реальних можливостей людини призведе до фіктивного характеру прав людини і, навпаки, свавільне обмеження прав призводить до дезінтеграції функцій соціальної системи;

3) права людини – це категорія можливої поведінки людини; їх реалізація залежить від бажання конкретної людини, а держава не може і не повинна примушувати до використання прав. Водночас нормальне функціонування сучасного демократичного суспільства неможливе без використання його членами своїх прав і свобод. Ось чому держава не може обмежуватись юридичною фіксацією прав людини, вона повинна їх забезпечити (гарантувати) не тільки правовими, а й економічними, політичними та культурними засобами;

4) права людини мають універсальний характер, неподільні, взаємопов'язані та взаємообумовлені, вони є надбанням кожної людини. Британська енциклопедія визначає їх таким чином: «Права належать індивідові, оскільки він є людиною. Вони співвідносяться з широким

континуумом цінностей, що універсальні за своїм характером і в деяких значеннях однаково притаманні всім людським істотам».

Класифікація прав людини.

В сучасних умовах різноманітні і типи прав людини. Права людини поділяються на позитивні та негативні, що відображають позитивні та негативні аспекти свободи.

Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіти, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень тощо). Здійснення позитивних прав неможливо без наявності у держави достатніх ресурсів. Їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи.

Негативні права визначають обов'язки держави та інших, людей стримуватися від тих або інших дій у ставленні до особи. Держава в таких умовах охороняє індивіда, особу від небажаних втручань і обмежень, що порушують їх свободу. Такі права є основні, абсолютні. Їх здійснення, реалізація не залежить від ресурсів, засобів держави, рівня соціально-економічного розвитку суспільства, держави. Основу індивідуальної свободи людини і складають негативні права. Юридичне закріплення такої груп прав і свобод людини є Білль про права конституції США, зміст якого спрямований на охорону особи від різноманітних несправедливих і небажаних посягань з боку держави, владних структур.

У сучасній теорії права роздвоєння прав і свобод особи на права людини і права громадянина пояснюється головним чином на основі розмежування сфер функціонування громадянського суспільства і держави. В громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення, самореалізації особи, забезпечення її автономії. Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою, вони кваліфікують особу як члена державно-організованого співтовариства. Таким чином, права людини і права громадянина у своїй сукупності відображають найрізноманітніші зв'язки особи із суспільством і державою.

Досить розповсюдженим є поділ прав і свобод особи на основні (фундаментальні) та інші. Під основними правами і свободами розуміють конституційні права і свободи, а також ті, що закріплені у міжнародно-правових документах з прав людини і містять загально визнані універсальні стандарти. Основні права і свободи являють собою серцевину правового статусу, вони передбачають можливість виникнення у особи на їх основі великої кількості інших прав і свобод. Вони є правовою базою для похідних, але не менш важливих, інших прав і свобод.

Покоління прав людини

За часом виникнення права і свободи особи поділяються на права і свободи першого, другого і третього поколінь. До прав і свобод першого покоління відносять традиційні ліберальні цінності, суть яких зводилась до обмеження втручання держави у сферу особистої свободи і створення умов для участі громадян у здійсненні управлінських повноважень з метою

обмеження державної влади шляхом контролю над її організацією і функціонуванням. Правами першого покоління є громадянські і політичні права і свободи.

Соціально-економічні і культурні права є правами другого покоління, для їх забезпечення і реалізації одного лише невтручання з боку держави замало, вона повинна створювати належні умови для їх реалізації і захисту. Ці права з'являються як наслідок проведення заходів, спрямованих на пом'якшення різких соціальних протиріч, що виникли у процесі розвитку капіталістичних відносин.

Третім поколінням прав і свобод є колективні права, які формуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи. Вони характеризують не індивідуальний статус особи, а її приналежність до певної спільності.

Громадянські права і свободи є природними, невідчужуваними і такими, що не можуть бути обмежені в жодному разі. Особа – носій цих прав і свобод, виступає як член громадянського суспільства. До них належать можливості, необхідні для фізичного існування людини, для задоволення її біологічних та матеріальних потреб та можливості збереження, прояву, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини.

До громадянських прав і свобод належать: право на життя, право на повагу гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність житла, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на невтручання в особисте та сімейне життя.

Політичні права і свободи являють собою можливість брати участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність державних органів, громадських об'єднань політичного спрямування.

До політичних прав і свобод належать свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право на вільний виїзд з території України (крім випадків, передбачених законодавством); право на участь в управлінні державними справами та участь у референдумах; право на вільні вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування і право бути обраним до цих органів; право на звертання до органів державної влади і місцевого самоврядування; право на свободу об'єднання; право на мирні збори, мітинги і демонстрації; право направляти письмові звертання або особисто звертатись до органів державної влади та ін.

Соціально-економічні права і свободи – це можливість реалізувати свої здібності і здобувати засоби до існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ, а також у разі потреби отримувати соціальну допомогу від держави.

Економічні права – це повноваження, які відображають економічні аспекти природних прав людини і забезпечують одночасно господарську автономність індивідів і їхні взаємозв'язки один з одним і з суспільством. До економічних належать право приватної власності, право на володіння, користування і розпорядження майном як одноосібно, так і спільно з іншими

особами, право на підприємницьку діяльність, право обирати вид діяльності або професію та ін.

Соціальні права забезпечують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність. До них належать право на соціальне забезпечення, на достатній рівень життя, на охорону здоров'я та ін.

Культурні і духовні права і свободи — це можливості доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку. До цих прав належить право на освіту, яке охоплює практично всі основні її форми; право на свободу творчої і інтелектуальної діяльності та право на її результати; право на свободу думки і слова, право на інформацію, а також право на свободу світогляду і віросповідання.

3. Права та відповідальність людини і громадянина. Відповідальність держави перед людиною. Дотримання прав і відповідальність

Права людини і права громадянина є тісно взаємозалежними, однак не тотожними поняттями. Громадянин – людина, яка законом визнається юридично належною даній державі. Якщо права людини закріплені в міжнародно-правових актах, то права громадянина – у конституції певної держави.

Відмінності між правами людини і громадянина можна зобразити у вигляді таблиці:

Права людини	Права громадянина
Позатериторіальні – існують незалежно від державного визнання, закріплення в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою	Територіальні – передбачають наявність громадянства, тобто особливий зв'язок людини і держави
Загальносоціальні – належать людині через факт народження як природні, невідчужувані права, тобто не завжди виступають як юридичні категорії (апатриди, біженці не мають статусу громадянства, але мають права людини)	Спеціально-соціальні (юридичні) – закріплюються в законодавстві і перебувають під захистом держави, громадянином якої є дана особа
- реалізація здійснюється у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилася людина	- реалізація охоплює сферу відносин індивіда з певною державою

Права людини і права громадянина – близькі поняття, в ідеалі повинні збігатися, оскільки здійснення прав людини визначається головним чином забезпеченістю з боку держави. Наприклад, апатриди та інші категорії осіб, що не мають громадянства, знаходяться під захистом законів держави проживання та міжнародного права.

Держава також несе відповідальність за порушення прав людини, що, зокрема, закріплено в Конституції України. Так, в ст. 3 зазначається:

«Держава відповідає перед людиною за свою діяльність», а в ст. 56 говориться: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Права існують лише тоді, коли визнаються іншими громадянами держави. Свої вимоги до громадян держава формує в системі обов'язків і встановлює заходи юридичної відповідальності за їх невиконання. Громадяни — самі хранителі своєї свободи, напрямки та межі зовнішнього вираження якої надані в правах. Саме для того, щоб зміцнити свої права, громадяни в демократичному суспільстві приймають на себе зобов'язання і виконують свої обов'язки. В Загальній декларації прав людини (п. 1 ст. 29) визначено: «Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у котрому лише й є можливим вільний і повний розвиток її особистості». Так само, як і права людини, основні юридичні обов'язки фіксуються в конституції та інших законах держави.

Класифікація обов'язків: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні.

Особисті обов'язки можна поділити на фізичні (наприклад, утримувати неповнолітніх дітей) і духовні (наприклад, шанувати честь, гідність, національні почуття людини).

Економічні обов'язки – обов'язок віддавати частину свого прибутку у вигляді податку на суспільні потреби та ін.

Політичні обов'язки – додержуватися конституції і законів, захищати батьківщину та ін.

Соціальні обов'язки – обов'язок працювати та ін.

Культурні обов'язки «дбайливо ставитися до пам'ятників історії культури людства та ін.

Екологічні обов'язки – берегти природу; компенсувати збитки, заподіяні забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Зрозуміло, що до обов'язків громадян демократичних держав входить додержання законів, повага до прав і свобод інших осіб, сплата податків, підкорення міліцейським (поліцейським) розпорядженням тощо.

У деяких країнах до числа найважливіших обов'язків громадян належить участь у голосуванні на виборах в органи державної влади і військова повинність. У конституціях окремих держав йдеться й про обов'язок працювати (Японія, Італія, Гватемала, Еквадор та ін.), виховувати дітей (Італія, Росія), піклуватися про своє здоров'я і своєчасно вдаватися до лікувальної допомоги (Уругвай).

У Конституції України обов'язки громадян зафіксовані в статтях 51, 52, 64, 66, 67, 68 та ін. Зокрема, у ст. 51 записано: «Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків».

Отже, держава несе відповідальність перед своїми громадянами, а також зобов'язана захищати їх права. З іншого боку, громадяни України теж мають обов'язки щодо держави, а також один щодо одного.

Права та відповідальність громадян і держави повинні бути взаємними. Відповідальність є тим чинником, який не тільки встановлює межі прав людини, але й сприяє дотриманню прав. Правда, відповідальність за виконання деяких обов'язків не передбачається, і це при тому, що питання про відповідальність за порушення прав і обов'язків особи має найважливіше значення для їхнього практичного здійснення. Без визначення конкретної відповідальності посадових осіб, органів влади та окремих громадян права людини перетворюються не більш ніж на красиву декларацію.